

Demokraatlikult demokraatia vastu?

Henn Käärik, Ragne Kõuts*

Vana-Kreeka ajaloolane Polybios on tähendanud: ajaloo ainus õppetund on see, et inimesed ei õpi ajaloost midagi. See oli II sajand enne Kristust. Ajaloo teine õppetund on see, et sellest ajast saati pole inimesed ajaloost midagi õppinud. Ning kolmas õppetund: kui on õppinud, siis reeglina valesti.

Viimasesse rubriiki tohiks mahtuda väide, et rahvas võib priitahtlikult demokraatiast loobuda, tõestuseks Hitleri võimuletõus Saksamaal. Ajaloolane Jaak Valge on võtnud selle seisukoha jälle kriitilise vaatluse alla: „Väide, et Hitleri võimuletulek Saksamaal demonstreeris „tahte triumfi“, millega võideti järk-järgult ühiskonna enamuse poolehoid, oli Natsi-Saksamaa enda propaganda osa, kuid on hiljem mitmel põhjusel pisut muutununa leidnud koha paljude poliitikute ja poliit-analüütikute argumentatsioonis, sõltumata nende maailmavaatest. Veel enam – näib, et see väide on jõudsalt paljunenud viimastel aasta(kümne)tel, seoses „postdemokraatia“ esiletõusuga, mil ühiskonnale oluliste sisuliste otsuste tegemine on jäänud õhukese eliidi pärusmaaks, ning eriti nii Eestis kui ka mujal maailmas võimendunud seoses Donald Trumpi valimisega USA presidendiks ja Briti rahvahääletustulemusega Euroopa Liidust lahkumiseks. Nimelt püütakse Hitleri võimuletuleku näite toel vaidlustada demokraatliku ühiskonna enamuse võimet teha pädevaid otsuseid.“¹

Valge on argumenteeritult näidanud, et Hitleri läbimurre sai teoks tänu mitmete iseäranis ebasoodsate tegurite kokkulangemisele, poliitilistele intriigidetele ja valearvestustele. Weimari näidet ei saa seetõttu kasutada „postdemokraatliku“ resp. elitaarse valitsemisviisi õigustusena: kuivõrd *populus* pole suuteline langetama ratsionaalseid otsuseid, tuleb ta otsustamisest lihtsalt kõrvale jätta. Jaak Valge tähelepanu keskmes on Hitleri nimetamine kantsleriks 30. jaanuaril 1933. Äärmiselt oluline nominatsiooniakt. Meie käsitame rahvussotsialistlikku pööret laiemalt, Volitusseaduse vastuvõtmiseni 23. märtsil, ning jälgime muu hulgas selle poliitilise draama juriidilisi tagamaid.

Weimari vabariigi lugu on Saksa esimese demokraatliku riigi traagiline lugu. Rahvuslik alandus ja tohutud reparatsioonid võitnud riikide kasuks. Ometi, Saksamaa tõusis tuhande Weimari valitsus ei suutnud seda, mida talt oodati, ent tegi rohkem, kui neis tingimuses võis talt oodata. Ehkki väljavaated olid algusest peale haprad, polnud Weimar vältimatult hukule määratud.²

Post-autoritaarsete demokraatlike režiimide väljavaated võimul olla on üldjuhul ambivalentsed. Täpsemalt, olles mittelegitiimsed tunnustuse puudumise tähenduses,³ võivad nad püsida, olles majanduslikult efektiivsed. Majanduskriisi tingimustes sellised režiimid ei kesta.⁴

Rahvussotsialistid lasid käbele legendi, mille kohaselt olid nemad ainsad, kes avalikult ja ausalt julgusid kinnitada, et hävitavad demokraatia demokraatlike vahenditega. See versioon vajab siiski täpsustamist. Kõigepealt, kõnesolev propagandaloosung ilmus välja alles pärast natsionaalsotsialistlikku võimuvõttu ja eeskätt Goebbelsi esituses. „Demokraatia üheks parimaks naljaks jääb muidugi see, et pakkus ise oma surmavaenlastele vahendid enda hävitamiseks.“⁵ „Me oleme ikka

* Henn Käärik (67), PhD, emeriitdotsent, Tartu Ülikool, henn.kaarik@ut.ee; Ragne Kõuts (40), PhD, lektor, Tartu Ülikool, Lossi 36-411, ragne.kouts@ut.ee

¹ J. Valge. Kas Hitler tuli võimule demokraatlikul teel? – Tuna 2017, nr. 3, lk. 2.

² H. Möller. Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Demokratie. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2012, lk. 9.

³ Weimari vabariigi madal legitiimsus oli tingitud ühelt poolt keisririigist pärit autoritaarsetest mõttemallidest, teiselt poolt asjaolust, et sõjajärgset pikaajalist kaost seostati tavateadvuses sageli demokraatliku riigikorraldusega.

⁴ S. M. Lipset. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. – The American Political Science Review 1959, 53, lk. 90; S. M. Lipset. The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address. – American Sociological Review 1994, 59, lk. 8.

⁵ J. Goebbels. Der Angriff. Aufsätze aus der Kampfzeit. Zentralverlag der NSDAP, München: Franz Eher Nachf., 1935, lk. 61: Das wird immer einer der besten Witze der Demokratie bleiben, daß sie ihren Todfeinden die Mittel selber stellte, durch die sie vernichtet wurde.

ja ikka jälle rõhutanud: see partei ei ole loodud selleks, et teiste parteidega konkureerida, vaid selleks, et teised parteid hävitada [– – –] See oli n.-ö. partei teiste parteide likvideerimiseks [– – –] organisatsioon, mis läks parlamenti, et kõrvaldada parlamentarism. See oli liikumine, mis pruukis demokraatlikke abinõusid, et demokraatia ära koristada.⁶ Enne võimuhaaramist olid Natsionaalsotsialistliku (Rahvussotsialistliku) Töölispartei juhid mõnevõrra vaoshoitud. 1930. a. septembris *Reichswehr*'i Ulmi rügemendi ohvitseride üle peetaval kohtuprotsessil viimaste kaitseks tunnustusi andnud Hitler kinnitas korduvalt, et tema partei taotleb võimu üksnes põhiseaduslike vahenditega (nn. Hitleri „legaalsusvanne“, *Legalitätseid*). Ent põhiseadus kirjutab ette ainult meetodid, mitte eesmärgi. Rahvussotsialistide eesmärgiks on saada seadusandlikes kogudes seaduslikul teel otsustav enamus, „et sel silmapilgul, kui meil see õnnestub, valada riik vormi, mis vastab meie ideedele“.⁷ Viimane fraas on kahtlemata tähelepanuväärne ning tõlgendatav varjatud ähvardusena demokraatia esimesel võimalusel kõrvaldada. Etteruttavalt olgu öeldud, antud „vannet“ Hitler loomulikult ei pidanud ega kavatsenudki pidada: demokraatia küll likvideeriti, ent valdavalt „tule ja mõõgaga“.

Hitleri määramine valitsusjuhiks polnud viimse hetkeni kindel. Veel 26. jaanuaril küsis president Hindenburg ühel nõupidamisel retooriliselt: „...te ei oota minult ometi, mu härrad, et ma selle Austria kaprali riigikantsleriks teeksin.“⁸ Mitte ainult presidendi, vaid ka valdava osa ministrite jaoks oli Hitler *persona non grata*. Määravaks said aga vastastikune umbusk ning naiivne lootus Hitler peatselt auti mängida. Ja nõnda oli Hindenburg sunnitud kaks päeva hiljem resigneerunult küsima: „Kas mul on siis ebeameldiv kohustus see Hitler kantsleriks kutsuda?“⁹

Esmaspäeval, 30. jaanuaril 1933 nimetas president Hindenburg lõpuks Adolf Hitleri valitsusjuhiks. Tulevane rahvalalgatus ja propaganda riigiminister Paul Joseph Goebbels oli poolreligioosnes uimas: „Uus Riik on üles tõusnud. Verrega õnnistati ta sisse. Neljateistaastast tööd krooniti võiduga. Me oleme sihil. Saksa revolutsioon algab.“¹⁰

Saanud riigikantsleriks, asus Hitler palavikuliselt tegutsema. Juba 1. veebruaril kirjutas Hindenburg alla määrusele Riigipäeva laialisaatmise kohta. „Kuna on ilmnunud, et töövõimelise enamuse moodustamine pole võimalik, saadan ma põhiseaduse art. 25 alusel Riigipäeva laiali, et saksa rahvas saaks uue Riigipäeva valimise läbi vastloodud rahvusliku ühendamise valitsuse suhtes seisukoha võtta.“¹¹ Samal päeval määras president uued valimised 5. märtsile.

Art. 25 nõrkus seisnes selles, et sätestas üksnes presidendi formaalse õiguse parlament laiali saata, jättes piiritlemata, millistel asjaoludel tohib president nimetatud õigust rakendada. „President võib Riigipäeva laiali saata, ent ainult üks kord samal põhjusel.“¹² On selge, et (koos)töövõimetuse etteheide alles 1932. a. novembris valitud parlamendile polnud ei asjakohane ega sellest tulenevalt ka põhiseaduspärane. Ent see oli alles algus. Juba kolm päeva hiljem järgnes sellele „Määrus saksa rahva kaitseks“,¹³ aluseks põhiseaduse art. 48 lg. 2: „Kui Saksa riigi avalikku julgeolekut või korda märkimisväärselt rikutakse või ohustatakse, võib riigi president avaliku julgeoleku ning korra taastamiseks kasutada tarvilikke abinõusid, vajadusel sekkuda relvajõuga.“¹⁴ Kuivõrd riiklik julgeolek ja avalik kord olid vaadeldaval perioodil väljaspool igasugust reaalselt ohtu, oli art. 48 lg. 2 rakendamine antud juhul selgelt põhiseadusevastane.

4. veebruari määrus andis täitevõimule peaaegu piiramatud volitused poliitiliste kogunemiste ja demonstratsioonide keelustamiseks (§-d 1–2) ning ajakirjandusvabaduse piiramiseks (§-d 7–13).

⁶ J. Goebbels. *Signale der neuen Zeit. 25 ausgewählte Reden.* 9. Aufl. Zentralverlag der NSDAP, München: Franz Eher Nachf., 1941, lk. 283.

⁷ A. Hitler. *Reden, Schriften, Anordnungen.* Februar 1925 bis Januar 1933. Bd. 3: *Zwischen den Reichstagswahlen Juli 1928 – September 1930.* Teil 3: *Januar 1930 – September 1930.* München: Hrg. von C. Hartmann. K. G. Saur, 1994, lk. 445.

⁸ A. Dorpalen. *Hindenburg in der Geschichte der Weimarer Republik.* Berlin: Verlag Annedore Leber, 1966, lk. 405.

⁹ Samas.

¹⁰ J. Goebbels, *Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei. Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern.* 36. Aufl. Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachf., München, 1942, lk. 254.

¹¹ *Verordnung des Reichspräsidenten über die Auflösung des Reichstags.* Vom 1. Februar 1933. – *Reichs-Gesetzblatt*, 1933, Teil I, 10, lk. 45.

¹² *Reichs-Gesetzblatt*, 1919, 152, lk. 1388.

¹³ *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutze des Deutschen Volkes.* Vom 4. Februar 1933. – *Reichs-Gesetzblatt*, 1933, Teil I, 10, lk. 35–40.

¹⁴ *Reichs-Gesetzblatt*, 1919, 152, lk. 1392.

Põhiseaduse § 48 lg. 3 andis küll Riigipäevale õiguse häälteenamusega presidendi suvaline initsiatiiv kehtetuks kuulutada, ent ta ei saanud seda õigust kasutada, sest oli laiali saadetud! Kõnealused häda(olukorra)määrused (*Notverordnungen*) olid tarvilikuks vaheetapiks NSDAP ainuvõimu suunas. Põhiseaduse kahekordse rikkumise läbi loodud kvaasi-õiguslikud hoovad andsid Hitlerile algatuseks piisavalt vabad käed edasisteks õigusrikkumisteks ja poliitiliseks vägivaldaks.

Reichstagsbrand. Riigipäevahoone põleng, täpsemalt süütamine, oli järgmine ja tunduvalt kaalukam vahelüli teel NSDAP diktatuurile.

1933. a. 27. veebruari kohta leiame Goebbelsi päevikust sissekande: „Olen kodus ja töotan. Kella üheksa paiku tuleb *Führer* õhtustama. Teeme muusikat ja vestleme. Äkki kõne dr. Hanfstaenglilt¹⁵: „Riigipäev põleb!“ Pean seda hullumeelseks fantaasiaks ning tõrgun *Führer*´ile teatamast. Orienteerun olukorras ja saan hirmuäratava kinnituse: tõesti. Eredad leegid löövad suurest kuplist välja. Süütamine!“¹⁶

Seni pole ametlikult selge, kes Riigipäevahoone põlema pani. Võimalik, et see ei saagi selgeks. Huvitaval kombel on mitmed autoriteetsed uurijad eelistanud jääda äraootavale seisukohale ning piirdunud väitega, et süütamine on pigem kriminaalküsimus. Põhiline olevat asja juures, et NSDAP oskas seda täiel määral ära kasutada.¹⁷ *Reich*´i meedia süüdistused kommunistide vastu, et süütamine olevat olnud signaal marksistlikuks ülestõusuks, on „samasugune vale kui üleilmsete juudi ja kommunistlike agentuuride jutud sellest, et põleng oli natside lavastatud“.¹⁸

Küsimus süütajate järele on siiski oluline. Võim, mis *paneb toime* kriminaalkuriteo diktatuuri *de facto* kehtestamiseks, ning võim, mis *kasutab* kriminaalkuritegu diktatuuri *de facto* kehtestamiseks, pole õiguslikud ja poliitilised tähenduses identsed. Kui süütamise taga olid tõepoolest riikliku võimu esindajad, on küsimus Hitleri legaalsest võimuletulekust iseenesest ja lõplikult päevakorras maas.¹⁹

Algusest peale oli selge, et sellist süütamist oli võimatu toime panna üksi, füüsikaseaduste järgi. Nii tollaste kui ka hilisemate eksperthinnangute kohaselt pidi Riigipäevahoonesse olema eelnevalt viidud suurem kogus isesüttivat materjali. Saksa Riigikohus, *Reichsgericht*, mõistis neli kommunisti õigeks ning ainsana süüdi kuriteopaigal *in flagranti*²⁰ kinni peetud ja ilmselt psüühikahäiretega hollandi kommunisti Marinus van der Lubbe. Samas märkis kohus, et kõiki asjaolusid arvesse võttes polnud ta ainus süüdlane.²¹ Teisisõnu, tal võisid olla tehniliselt hästi varustatud „mõttekasaslased“. Asjassepuutuvad isikulised ja esemelised tõendid rääkisid niisiis ainusüüdlase versiooni vastu. Kuivõrd kommunistide kahjuks mingeid argumente ei leitud, langes kahtlus paratamatult rahvussotsialistidele.

Sarnase mastaabiga kuriteoks ning vahetute asitõendite eeskujulikuks likvideerimiseks oli tegelikult võimeline ainult üks isik: Hitleri valitsuse portfelli minister ning Preisimaa siseminister Hermann Göring. Nürnbergis vande all antud kirjalikus tunnistuses kinnitas kindral Franz Halder muu hulgas järgmist. 1942. a. aprillis Hitleri sünnipäeva puhuks korraldatud pidulikul lõunasöögil suurustas Göring, et on ainus, kes Riigipäevahoonet tegelikult tunneb, ning lisas: „sest mina panin talle tule otsa.“²² Miks pidi auväärt kindral selliseid asju välja mõtlema?

Teine asjakohane tõdemus tuleb samuti Hitleri lähikonnast. Tollane Londoni ajalehe Daily Express korrespondent Sefton Delmer on kinnitanud, et kunagine Tallinna kodanik Alfred Rosenberg, NSDAP välispoliitilise ameti juht ning *Völkischer Beobachter*´i peatoimetaja, oli talle põleva parlamendihoone juures avameelselt pihtinud: „Ma loodan, et see pole meie poiste töö. Aga see on täpisealt üks noist neetult tobedaist tempudest, mida neilt oodata võib.“²³

¹⁵ NSDAP pressisekretär 1931–1934.

¹⁶ J. Goebbels. Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei, lk. 269–270.

¹⁷ J. Fest. Hitler. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1974, lk. 396.

¹⁸ D. Irving. Goebbels. Mastermind of the Third Reich. London: Focal Point Publishers, 1996, lk. 161.

¹⁹ D. Deiseroth. Die Legalitäts-legende. Von Reichstagsbrand zum NS-Regime – Blätter für deutsche und internationale Politik Eurozine, 4.03.2008, lk. 5; D. Deiseroth. Der Reichstagsbrand-Prozess – ein rechtsstaatliches Verfahren? – Kritische Justiz 2009, 42, lk. 305.

²⁰ Nauditav sõnademäng: in flagranti tähendab ladina keeles „põlemise ajal“, Rooma õiguses süüdlase tabamine teolt.

²¹ RG, 23.12.1933 – XII H 42/43: <https://opiniojuris.de/entscheidung/1668>.

²² Stehen Sie auf, van der Lubbe! Der Reichstagsbrand 1933. Geschichte einer Legende. Nach einem Manuskript von Fritz Tobias. – Der Spiegel 1959, 47, lk. 61.

²³ Es gab nur einen Brandstifter. – Der Spiegel 1959, 48, lk. 57.

1950-ndate lõpul avaldas Saksa riigiametnik Fritz Tobias uuringu tulemused, milles kinnitati, et tegu oli siiski üksiküritajaga (*Alleintäterschaft*).²⁴ Talle sekundeeris tuntud ajaloolane Hans Mommsen.²⁵ Viimase katse inkrimineerida ainusüü van der Lubbele on teinud Sven Felix Kellerhoff.²⁶ Teisalt on Tobiase-Mommseni versioonis leitud aina rohkem küsitavusi ning vastuolusid. Lisaks sellele selgus, et *Institut für Zeitgeschichte* juhtkond ning H. Mommsen *in persona* on administratiivseid hoobasid kasutades takistanud erapooletu juurdluse läbiviimist.²⁷ Asjaolu, et *Reichstagsbrand*'i uurimist on riiklike huvide kaitse nimel segatud, kinnitab oletusi, mille järgi mitmed hilisemad Lääne-Saksa riigiametnikud olid 1933. a. andnud Riigikohtus valetunnistusi.²⁸ Lõppeks on ameerika ajaloolane Benjamin Carter Hett kohati vaieldavas, ent üldjoontes tasakaalustatud monograafias jõudnud järeldusele, et üksiküritaja versioon on välistatud.²⁹ Ehkki otseseid süütoendeid pole, on kaudsete tõendite hulk sedavõrd suur, et SA osaluse välistamine poleks mõistlik.

Võib arvata, et asjasse oli pühendatud väga kitsas ring NSDAP ladvikust, võimalik, et ainult Hitler ja Göring. Pluss mõned rünnakrühmlased, kes operatsiooni vahetult läbi viisid. Vastupidi üldlevinud arusaamale pole välistatud, et plaaniga polnud kursis isegi Goebbels, kes lootis grandioosse propagandamäruliga viia natsionaalsotsialistid 5. märtsil purustava valimisvõiduni ning esitada seda kui isiklikku suursaavutust. Seetõttu ei pidanudki ta olema huvitatud võimalikest „signaal tuledest“.³⁰

Cui bono? Kelle huvides oli *Reichstagsbrand*? Kellele tuli see tuli kasuks? Ses küsimuses valitseb liigutav üksmeel: rahvussotsialistide huvides. Kohe järgmisel, 28. veebruari hommikul andis president Hindenburg põhiseaduse art. 48 lõike 2 alusel välja Hitleri koostatud „Riigi presidendi määruse rahva ja riigi kaitseks“ (*Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat*, lühendatult *Reichstagsbrandverordnung*).³¹ Sellega kuulutati „esialgu“ (*bis auf weiteres*) kehtetuks põhiseaduse artiklid 114, 115, 117, 118, 123, 124 ja 153. Seega olid nüüdsest lubatud piirangud isikuvabadusele (*habeas corpus*), väljendusvabadusele, sh. ajakirjandusvabadusele, ühinemis- ja koosolekuvabadusele, kirjavahetuse, posti, telegraafi- ja telefoni side privaatsusele. Lubatud olid läbiotsimised, konfiskeerimised ja piirangud omandile. *Expressis verbis*, tegemist oli erakorralise seisukorra seadusega, mis formaalselt kehtis Kolmanda Reich'i lõpuni. Koos 23. märtsil 1933 *Reichstag*'is vastu võetud Volitusseadusega (*Ermächtigungsgesetz*) oli see määrus Kolmanda Riigi võimukorralduse tegelikuks aluseks. Samal ööl, ammu enne presidendi määrust, lasi Göring vahistada üle 4000 mitmesuguse opositsionääri, eeskätt kommuniste, lisaks arste, kirjanikke ja kohunikke. Hõivati mitmed Sotsiaaldemokraatliku Partei peakorterid ja lehetoimetused. Juba samal esmaspäeva, 27. veebruari õhtul anti ametlikult teada, et Riigipäevahoone süütamine oli verise ülestõusu ning kodusõja signaaliks. Teisipäeva hommikul kell neli pidi algama üleüldine rüüstamine Berliinis.³² Omapärane loogika: kommunistid panid *Reichstag*'ile tule otsa ning läksid siis koju, et hommikul kodusõda ette võtta. Faktilised asjaolud kinnitavad, et süütamiseks oli piinlikult hästi valmistunud üksnes Hermann Göring ning talle alluvad jõustruktuurid, mitte aga kommunistid, sotsiaaldemokraatidest rääkimata. „Ei mingit vastupanu kusagil. Vastasleer näib olevat meie äkilisest ja teravast vahelelastest nii jahmunud, et ei sõanda end isegi kaitsta.“³³ Seda 28. veebruari

²⁴ Stehen Sie auf, van der Lubbe! Der Spiegel 1959, lk. 43–52; 1960, 1; F. Tobias. Der Reichstagsbrand. Legende und Wirklichkeit. Grote, Rastatt, 1962.

²⁵ H. Mommsen. Der Reichstagsbrand und seine politischen Folgen. – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1964, 12, lk. 411.

²⁶ S. F. Kellerhoff. Der Reichstagsbrand – Karriere eines Kriminalfalls. Berlin: be.bra Verlag, 2008.

²⁷ H. Schneider. Neues vom Reichstagsbrand? Eine Dokumentation. Ein Versäumnis der deutschen Geschichtsschreibung. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2004. Justizkritische Buchreihe. Band III: Der Reichstagsbrand und der Prozess vor dem Reichsgericht. Hrg. von D. Deiseroth. Berlin: Tischler, 2006.

²⁸ Vrd. Zur Kontroverse um den Reichstagsbrand. – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 2001, 49, lk. 555.

²⁹ B. C. Hett. Burning the Reichstag. An Investigation into the Third Reich's Enduring Mystery. Oxford: Oxford University Press, 2014, lk. 318.

³⁰ R. G. Reuth. Goebbels. Eine Biographie. 3. Aufl. München und Zürich: Piper, 1995, lk. 261–263; J. Goebbels. Tagebücher, Bd. 2, 1930–1934. Hrg. von R. G. Reuth, München und Zürich: Piper, 1992, lk. 768–769; P. Longerich. Goebbels. A Biography. London: Vintage, 2016, lk. 209–210.

³¹ Reichs-Gesetzblatt, 1933, Teil I, 17, lk. 83; Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945. Hrg. von W. Hofer. Frankfurt am Main: Fischer, 1990, lk. 58–60.

³² J. Fest. Hitler, lk. 397.

³³ J. Goebbels. Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei, lk. 273–274.

sissekannet Goebbelsi päevikus võib pidada tõeseks.³⁴ Ei olnud kusagil mingit vastupanu, sest seda ei saanudki olla. Ei saanud olla, sest kommunistidel polnud mingit mässuplaani. Kui selline plaan oleks olnud, olnuks mitte lihtsalt vastupanu, siis oleks löödud esimesena. Olnuks tõsine plaan riiki pöörata, oleks kommunistid vaevalt tulnud selle peale, et teha midagi nii kardinaalselt mõistusevastast: panna algatuseks Riigipäev põlema. Jüriöö ajad olid ammu möödas. Kommunistidel polnud tollal reaalselt jõudu võimu väärata, taoline armetu katse ei saanud seista nende huvides.

1933. a. 5. märtsi Riigipäeva valimised leidsid seega aset tingimustes, kus ühel erakonnal olid piiramatud võimalused valimiskampaania läbiviimiseks. Põhimõtteliselt sama kehtis küll rahvus-sotsialistide koalitsioonipartneri DNVP (*Deutschnationale Volkspartei*, Saksarahvuslik Rahvapartei või Saksa Rahvuslik Rahvapartei) kohta, kelle natsid siiski meisterlikult tagaplaanile vangerdasid. Ülejäänud erakondade tegevusväli oli oluliselt ahenatud, lisaks ähvardused saadikute adressil ning puhuti füüsiline vägivald. Goebbels kuulutas valimiseelse päeva „ärkava rahvuse päevaks“ (*Tag der erwachenden Nation*). Sellest pidi saama pühapäevase valimisvõidu kindel pant. „Pikkades ridades marsib SA läbi Berliini. [---] Valitseb kirjeldamatu vaimustus. Kogu linn on üles tõusnud. Lauldes liiguvad inimkolonnid läbi tänavate [---] Sajad ja sajad tuhanded [---] Üle terve maa põlevad mägedes vabadustuled. Kogu Saksamaa sarnaneb üheleainsale suurele, helendavale fanaalile. Sellest on tõepoolest saanud, nagu tahtsime, „ärkava rahvuse päev“. Rahva ülestõus.“³⁵

NSDAP juhtkond oli veendunud enneolematu edus.³⁶ Edu tuli, aga mitte enneolematu. Saksamaa 44 685 764-st hääleõiguslikust kodanikust käis valimas 39 655 029 (88,74%)³⁷ ning hääled ja mandaadid jagunesid: NSDAP – 43,91% häältest, 288 mandaati (44,51%), Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei (SPD) – 18,25%, 120 mandaati (18,55%), Saksamaa Kommunistlik Partei (KPD) – 12,32%, 81 mandaati (12,52%), katoliiklik Saksa Tsentrumipartei – 11,25%, 73 mandaati (11,28%), monarhistlik Võitlusrinne Must-Valge-Punane (sisuliselt DNVP ehk saksa-rahvuslased) – 7,97%, 52 mandaati (8,04%), Baieri Rahvapartei – 2,73%, 19 mandaati (2,94%). Pluss neli taskuparteid kokku 9 mandaadiga.³⁸ Hitler oli lootnud, et saab üksi kindla absoluutse enamuse, ent lihtne aritmeetika näitab, et napp enamus oli neil alles koos saksa-rahvuslastega, kelle vastu natsidel polnud ülearu sooje tundeid. „Niikaua kui Hindenburg elab, ei saa me sellest kambast lahti,“ olevat Göring raevutsenud.³⁹ Goebbelsi ametkonnas peeti esialgu paremaks rääkida rahva enamuse toetusest valitsuskoalitsioonile, ei rohkemat.⁴⁰ Kui vabad need valimised olid, on üldjoontes selge. Päeva bilanssi mahtus veel 51 surmasaanut NSDAP vastaste hulgas, lisaks sajad haavatud.⁴¹ Valimiste ajal rikuti, *nolens volens*, massiliselt Hindenburgi 28. veebruari määrusega mitte tühistatud põhiseaduse art. 125 lauset 1: „Valimisvabadus ja valimissaladus on tagatud.“ (*Wahlfreiheit und Wahlgeheimnis sind gewährleistet*).⁴²

Ermächtigungsgesetz. Saamata jäänud valimisvõit tuli tasa teha *Reichstag*'is. 28. veebruari määrusega oli president suurema osa oma volitustest delegeerinud valitsusele, välja arvatud õigus anda määrusi ning kontroll *Reichswehr*'i üle. Teoreetiliselt oli võimalik Hitlerit veel peatada, ent 85-aastane ning hoomatavalt seniilne kindralfeldmarssal Hindenburg oli lakkamatutest intriigidest väsinud.

³⁴ Tegemist on omapärase sissekandega, mille tähtsust ei tohiks alahinnata. Teatavasti polnud Goebbelsi ja Göringi suhted kunagi ülearu südamlilikud. Antud juhul võib tegemist olla osavalt peidetud süüdistusega brutaaalse parteikaaslaste vastu.

³⁵ J. Goebbels. Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei, lk. 273–274.

³⁶ E. Jäckel. Hitlers Herrschaft. Vollzug einer Weltanschauung. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1991, lk. 41: valimisedust tähtsamaks pidas Hitler võimalust kampaania käigus võimu laiendada; huvitav ja raskantne väide.

³⁷ Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1933. Berlin: Reimar Hobbing, 1933, lk. 539: aastail 1919–1933 valiti kõrgeimat seadusandlikku kogu üheksal korral, mis räägib Weimari Vabariigi kroonilisest poliitilisest ebastabiilsusest. Vaatamata valimiste sagedusele oli osalus tänapäeva mallide järgi kõrge – 1919 jaan. 83%; 1920 juuni 79%; 1924 mai 77,4%; 1924 dets. 78,8%; 1928 mai 75,6%; 1930 sept. 82%; 1932 juuli 84,1%; nov. 1932 80,6%. 1933. a. märtsi osalust 88,74% tuleks aga hinnata veel mitte totalitaarse riigi kohta tavatult kõrgeks.

³⁸ Samas.

³⁹ J. Fest. Hitler, lk. 399.

⁴⁰ W. Bade. Goebbels. Charles Lübeck: Coleman, 1933, lk. 72.

⁴¹ J. Fest. Hitler, lk. 398.

⁴² Reichs-Gesetzblatt, 1919, 152, lk. 1407.

Sellega oli kadunud viimane lootus pöörata Saksa ajalugu normaalsetele rööbastele. 21. märtsil tööd alustavale parlamendile oli Hitleri juhitava kabineti poolt määratud üksainus ülesanne: kiita heaks seadusandliku pädevuse üleminek seadusandlikult võimult täidesaatvale võimule. Kui vastava seaduseelnõu koostamisel kerkis küsimus presidendi kaasamisest, vastas Hindenburgi riigisekretär, et „president ei nõua seda“.⁴³

23. märtsil kogunes Riigipäeva uus koosseis oma teisele istungile. Sedapuhku Kroll-Oper'is, sest Riigipäevahoone oli alles tulekahjust soe. Päevakorras oli kaks punkti, neist keskne oli teine, natsionaalsotsialistide esitatud eelnõu „Seadus rahva ja riigi hädaolukorra kõrvaldamiseks“⁴⁴ (*Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*) menetlemine. Seda kurikuulsat seadust tuntakse peaaegjalikult volitusseaduse (*Ermächtigungsgesetz*) nime all. Seadus koosnes viiest punktist, millest ainult kaks esimest olid sisulist, ülejäänud kolm tehnilist laadi. Nagu kõik kesksed Kolmanda Reich'i tegevuse aluseks olevad seadused, oli see suhteliselt lakooniline.

Art. 1. „Lisaks põhiseaduses ettenähtud menetlusele võib riigiseadusi välja anda ka riigi valitsus.“ (*Reichsgesetze können außer in dem in der Reichsverfassung vorgesehenen Verfahren auch durch die Reichsregierung beschlossen werden.* [– –])

Art. 2. „Riigivalitsuse poolt vastu võetud seadused võivad põhiseadusest kõrvale kalduda, nii-võrd kui nende esemeks ei ole Riigipäeva ja Riiginõukogu korraldus kui selline. Riigi presidendi õigused jäävad puutumata.“ (*Die von der Reichsregierung beschlossenen Reichsgesetze können von der Reichsverfassung abweichen, soweit sie nicht die Einrichtung des Reichstags und des Reichsrats als solche zum Gegenstand haben. Die rechte des Reichspräsidenten bleiben unberührt.*)

Valitsus, võttes endale ühtaegu parlamendi pädevuse, tegi viimase sisuliselt üleaaruseks. Seejuures oli seaduseelnõu formaaljuridiliselt korrektne.

Weimari põhiseaduse puhul on lõputult targutatud, see olnuvat tolle aja kohta kõige demokraatlikum põhiseadus üldse, vähemasti paberil. Kombineerides erinevaid ideid teistest konstitutsioonidest, tundus see kõigiti töökindlana: kabinetivalitsus Inglismaalt ja Prantsusmaalt, tugev president Ameerikast, referendum Šveitsist *etc.*⁴⁵ Puudustena tavatsetakse tuua presidendi liiga laialdasi volitusi (art. 48) ning künniseta parlamenti killustavat proportsionaalset valimissüsteemi. Märksa vähem on tähelepanu pööratud art. 76 lausetele 1 ja 2: „Põhiseadust võib seadusandlikult teel muuta. Ent põhiseadust muutvad Riigipäeva otsused on seadusjõulised üksnes siis, kui kohal on kaks kolmandikku volitatud saadikutest ning vähemalt kaks kolmandikku kohalolijaist hääletab poolt.“ (*Die Verfassung kann im Wege der Gesetzgebung geändert werden. Jedoch kommen Beschlüsse des Reichstags auf Abänderung der Verfassung nur zustande, wenn zwei Drittel der gesetzlichen Mitgliederzahl anwesend sind und wenigstens zwei Drittel der Anwesenden zustimmen.*⁴⁶)

See oli Weimari põhiseaduse Achilleuse kand. Sisuliselt tähendas see võimalust puhtprotseduuriliselt muuta põhiseaduse suvalist artiklit või põhiseadust tervikuna. Tinglikult võiks seda nimetada madalaks konstitutsiooniliseks eneseteadvuseks *resp.* konstitutsioonilise alalhoiuinstinkti puudumiseks. Carl Schmitt, saksa kõigi aegade tõsisemaid juriste, on artiklit 76 küll kunagi tõlgendanud nii, et selle alusel „võib üksikuid või mitmeid põhiseaduslikke regulatsioone asendada teiste põhiseaduslike regulatsioonidega, ent üksnes tingimusel, et säilitatakse põhiseaduse kui terviku identiteet ning järjepidevus“.⁴⁷ Sellega on eeldatud, et art. 76 kätkeb teatud normatiivset ning põhiseadust kui tervikut konserveerivat tähendust. Et see nii ei olnud, tõestas Weimari vabariigi lõpuaegade parlamentaarne praktika, eelkõige aga vabariigi konstitutsioonilise enesetapuna tõlgendatav *Ermächtigungsgesetz*.

Art. 76 andis võimaluse võimude lahususe ületamiseks, seadusandliku võimu üleandmiseks täitevvõimule. Et põhiseaduses endas võimude lahususe printsiibist sõnagi pole räägitud, ei muuda asja. Ühtlasi on selge, et sellises olukorras muutub kohtuvõimu sõltumatus aja jooksul fiktsiooniks. Võimude lahususe ületamine tähendab autokraatiat või isegi diktatuuri ning muudab tühiseks põhiseaduse art. 1 lõiked 1 ja 2: „Saksa riik on vabariik. Riigivõim lähtub rahvast.“ (*Das Deutsche*

⁴³ Die Regierung Hitler. Teil I, 1933/1934. Band 1. 30. Januar bis 31. August 1933: Dokumente Nr. 1 bis 206. Bearb. von Karl-Heinz Minuth. München: Oldenbourg, 1983, lk. 216.

⁴⁴ Reichs-Gesetzblatt, 1933, Teil I, 25, lk. 141.

⁴⁵ W. L. Shirer. The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany. New York: Simon & Shuster, 2011, lk. 56.

⁴⁶ Reichs-Gesetzblatt, 1919, 152, lk. 1397.

⁴⁷ C. Schmitt. Verfassungslehre. Berlin: Duncker & Humblot, 1928, lk. 103.

*Reich ist eine Republik. Die Staatsgewalt geht vom Volke aus.*⁴⁸) Need sätted püsisid muutmata kujul ka III Reich'i põhiseaduses. Lisaks sellele kaotas õigusliku jõu enesestmõistetav ning ülioluline art. 68, lõige 2: „Riigiseadusi võtab vastu Riigipäev.“ (*Reichsgesetze werden vom Reichstag beschlossen.*) Veel kord Carl Schmitt: „Diktatuur [---] ei ole demokraatia vastand, vaid olulisel määral võimude lahususe (*Teilung der Gewalten*) ületamine/kaotamine (*Aufhebung*), s. t. põhiseaduse kaotamine, s. t. seadusandliku ja täitevvõimu erisuse kaotamine.“⁴⁹

Weimari Riigipäeva mandaatide arv oli valimisosalusest sõltuvalt varieeruv. 1933. a. märtsis valitud parlamendis oli kokku 647 saadikukohta. Pärast kommunistlike saadikute vahistamist või põgenemist arvestati 566 seadusliku mandaadiga. Kaks kolmandikku sellest = 378 = minimaalne kvorum. Koalitsioonil oli 288 + 52 = 340 häält. Ei mingit probleemi justkui. Probleem siiski oli ja just nimelt kvorumis. Oli vaja veel 378 – 340 = 38 saadiku osavõtt. Kui SPD ja Tsentrum oleksid täies koosseisus passinud, polnuks Riigipäev otsustusvõimeline. Teoreetiliselt oli selline variant võimalik. Göringi arvates aga küsimust polnud: „Vastavalt olukorrale võib enamuse saavutada lihtsalt seeläbi, et visata mõned sotsiaaldemokraadid saalist välja.“⁵⁰ See valitsuse 15. märtsi nõupidamisel tehtud avaldus näitab, *res ipsa loquitur*, et Göring ei saanud päriselt aru, mis sünnib. Küsimus, nagu öeldud, polnud enamuses, vaid kvorumis. Saalis mitteviihvaid sotsiaaldemokraate polnud võimalik saalist välja visata. Olgu lisatud, tegu oli 21. märtsil Potsdami garnisonikirikus esimesel istungil valitud Riigipäeva presidendiga (võrdub ligikaudu meie Riigikogu esimehega). Et arusaamatusi kvorumiga vältida, otsustati siseminister Fricki ettepanekul sooritada ratsukäik: teha 23. märtsi istungil kõigepealt esildis Riigipäeva reglemendi muutmiseks (*Antrag Nr. 5 über die Änderung der Geschäftsordnung für den Reichstag*). Vastavalt sellele võidi kohal olevateks lugeda kõik piisava põhjusega puuduvad saadikud. Milline on piisav põhjus, jäi Riigipäeva presidendi otsustada. Siinkohal tuleks osutada detailile, mis tavaliselt tähelepanuta jääb. Reglemendi täiendus ei olnud sõnastatud kategoorilises vormis, vaid presidendile reserveeritud võimalusena, mis jättis viimasele avara ruumi diskretsiooniks.⁵¹ Teisisõnu, muudetud sätet võidi kasutada vastavalt olukorrale.

Vaatamata sotsiaaldemokraatide vastuseisule võeti muudatus vastu. See oli selgelt vastuolus põhiseadusega. Art. 76 räägib ühemõtteliselt füüsiliselt kohal olevatest saadikutest, mitte fiktsioonist. Sellest tulenevalt polnudki tegelikult tähtis, kas sätet konkreetsel juhul kohaldati või mitte. Määrav oli asjaolu, et seadusandlik menetlus toimus põhiseadusega vastuolus oleva reglemendi kehtivuse raames. Tegelikult hülgas *Reichstag* juba kõnesoleva paranduse heakskiitmisega parlamentaarse demokraatia idee,⁵² veel enne volitusseaduse vastuvõtmist, mis saatis Weimari põhiseaduse lõplikult toonela teele.

Võib kerkida küsimus: kui põhiseaduse art. 76 võimaldas vajaliku enamusega vastu võtta suvalisi seadusi, siis miks kõnesolevat muudatust ei võetud vastu põhiseadust muutva seadusena? Segavaks teguriks võis saada *lex ferenda*: menetlusse tuleva volitusseaduse art. 2 lause 1 välistas seadused, mille esemeks oli Riigipäeva korraldus kui selline.

Hitleri kõne, Saksamaa jaoks saatuslikemaid, oli juhi kohta tavatult lühike, umbes 50 minutit. Volitusseadusele oli etteaste lõpus pühendatud vaevalt 5 minutit⁵³ ning sellesse mahtus uskumatult palju valesid. Viie minuti jooksul jõudis juht teatada, et seadust pruugitakse nii vähe kui võimalik, Riigipäeva ja liidumaid esindava Riiginõukogu (*Reichsrat*) õigusi ei kärbita, poliitiliste erakondade tegevusvabadust ei piirata, kirikute autonoomia püsib, president jääb põhiseaduslikkuse garantiks. Kõne viimane lause pidanuks saadikuid küll kaineutama: „Siitpeale, mu härrad, võite

⁴⁸ Reichs-Gesetzblatt, 1919, 152, S. 1383.

⁴⁹ C. Schmitt. Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 7. Aufl. Berlin: Duncker & Humblot, 1991, lk. 52.

⁵⁰ H. Schneider. Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933. Bericht über das Zustandekommen und die Anwendung des Gesetzes. – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1953, 1, lk. 202.

⁵¹ Verhandlungen des Reichstags. VIII. Wahlperiode 1933. Band 457. – Stenographische Berichte. Anlagen zu den stenographischen Berichten. Sach- und Sprechregister. Berlin: Druck und Verlag der Reichsdruckerei, 1934, lk. 24 B, C, D; 25 A.

⁵² H. Schneider. Das Ermächtigungsgesetz, lk. 205.

⁵³ Verhandlungen, lk. 25 C–32 B. Hitleri suurimaks asjatundjaks peetav I. Kershaw on juhile „lahkelt lubanud“ kaks ja pool tundi kõneaega ehk kolm korda tegelikust rohkem: I. Kershaw. Hitler. I kd. 1889–1936: Kõrkus. Tallinn: Varrak, 2007, lk. 442. See ja mitmed teised lapsused johtuvad ilmselt tõsiasjast, et autor on saksa allgallikatele aeg-ajalt eelistanud ingliskeelseid memuaare.

ise otsustada, kas sõda või rahu.⁵⁴ Kolmetunnise pausi järel jätkunud istungil ei pidanud Hitler enam vastu. Vormiliselt sotsiaaldemokraatidele, tegelikult aga kõigile teistimõttele suunatud ähvardust oli võimatu valesti mõista: „Teie tund on tulnud [– –] me pöördume Saksa Riigipäeva poole küsimaks seda, mida võiksime niigi võtta.“⁵⁵ Üks lause veel ja siis võimupoliitilise klassika puänt: „Ma ei tahaks teha seda viga, et vastaseid lihtsalt ärritada, selle asemel, et nad kas hävitada või enda poole võita.“⁵⁶

Volitusseadus võeti vastu 441 poolthäälega, 94 sotsiaaldemokraati ütlesid „ei“. Olukorras, kus hoone oli SA ja end esmakordselt avalikkuses näitava SS-i tihedas piiramisrõngas. Istungisaalis oli selgelt kuulda, kuidas akna taga skandeeriti: „Nõuame volitusseadust või muidu läheb põrguks!“⁵⁷ Saalis patrullisid mundris SA-mehed. Paljud saadikud olid eelnevalt saanud ähvardusi enda ja perekonna aadressil. „Kui kogu Tsentrumit poleks sunnitud füüsiliste ähvarduste toel seda volitusseadust heaks kiitma, poleks selles Riigipäevas mingi enamus teoks saanud. Mäletan, mitmed Tsentrumi saadikud tulid pärast hääletust minu juurde ja ütlesid, nad olid veendunud, et neid oleks mõrvatud, kui nad poleks poolt hääletanud.“⁵⁸ Niisuguseid tunnistusi pole vähe. Olemasolev faktimaterjal on meie arvates piisav, et järeldada – nii enne volitusseaduse eelnõu menetlust kui ka menetluse ajal rikuti vaieldamatult Weimari põhiseaduse artiklit 21, esmajoones selle teist lauset: „Saadikud on kogu rahva esindajad. Nad on allutatud üksnes oma südametunnistusele ning pole seotud (mingite) suunistega.“ (*Die Abgeordneten sind Vertreter des ganzen Volkes. Sie sind nur ihrem Gewissen unterworfen und an Aufträge nicht gebunden.*)⁵⁹

Teadu on, et Tsentrum, mis oli kujunenud hääletamisel kaalukeeleks, pidas veel istungi vaheajal läbirääkimisi Hitleriga, kes olevat lubanud anda garantiikirja põhiliste kodanikuvabaduste kaitseks.⁶⁰ Mõistagi ei olnud ega tulnud Tsentrumile mingit kirja ega kirjalikku tagatist. Õigupoolest polnuks sel ka märkimisväärset tähendust. Vanad parteid ei hoomanud ikka veel, et kõikvõimalikud kirjalikud tehingud polnud Hitleri jaoks enam kui tüki makulatuuri. Meenutame: aruandekõnes Riigipäeva ees kuulutas kantsler pidulikult, et kirikute õigusi ei kärbita ning teistele parteidele pakutakse rahuliku „saksa“ arengu võimalust koos sellest sugeneva vastastikuse mõistmisega.⁶¹ Eks pidanud need olema kindlamatest kindlamad lubadused, tehtud auväärse kogu ees ning raiutud Riigipäeva protokollidesse. Nagu teame, ei jäänud kirikute õigustest suuremat suurele ning vähem kui nelja kuu jooksul anti ülejäänud erakondadele, kaasa arvatud saksarahvuslastele, täielik õigus rahuliku „saksa“ arengut rahulikult pealt vaadata. *Coactus tamen voluit. Volenti non fit injuria.* („Ehkki sunnitud, on siiski ise tahtnud. Kes on ise tahtnud, ei saa väita, et teda koheldakse ülekohtuselt.“)

Tähelepanu vääriv oli Riigipäeva presidendi kokkuvõtte hääletusest: „Ära anti 535 kaarti. Vastu 94, poolt 441 saadikut ... Kuivõrd tegemist on põhiseadust muutva seadusega, tuleb konstateerida järgnevat: seaduslikke mandaate on Kojas (Riigipäevas – *autorid*) 566, kaks kolmandikku sellest

⁵⁴ Verhandlungen, lk. 32 B.

⁵⁵ Verhandlungen, lk. 36 C.

⁵⁶ Verhandlungen, lk. 36 D; vrd. N. Machiavelli. Il principe, III, 5: *Per il che si ha a notare che li uomini si debbono o vezzeggiare o spegnere.* („Seetõttu peab märkima, et inimesed tuleb kas enda poole võita või kahjutuks teha.“) Hitleri kõne analüüsil on see tõik reeglina kaotsi läinud.

⁵⁷ J. Fest. Hitler, lk. 407.

⁵⁸ F. Baade. Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933. Düsseldorf: Droste, 1992, lk.163.

⁵⁹ Reichs-Gesetzblatt, 1919, lk. 1388. Tegemist on nn. vaba ehk esindusmandaadi põhimõttega, mis vähemate vormiliste kohendustega on üle tulnud kehtivasse Saksa põhiseadusse: „Nad (saadikud – autorid) on kogu rahva esindajad, nad pole seotud suuniste ega korraldustega ning on allutatud üksnes oma südametunnistusele.“ (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, art. 38 lõige 1 lause 2). Esindusmandaadi printsiip on kaasajal sätestatud ka paljude teiste riikide, sh. EV põhiseaduses (§ 62). Ent vaba mandaat, sidudes saadikud lahti valijaile antud lubadustest, – *promissa non sunt implenda* – annab rahvaesindajaile kohustustega võrreldes ebaoproportsionaalselt suured õigused (H. Käärik. Imperatiivne mandaat, vaba mandaat, otsedemokraatia. Tartu, 2014, käsikiri). 23. märtsi ja sellele sarnaste situatsioonide puhul seevastu on vaba mandaadi põhimõtte rakendamine hädavajalik ning täiel määral õigustatud. Saadikute jaoks paraku samavõrra riskantne.

⁶⁰ F. von Papen. Der Wahrheit eine Gasse. München: Paul List, 1952, lk. 308–309; H. Schneider. Das Ermächtigungsgesetz, lk. 203.

⁶¹ Verhandlungen, lk. 32 A, B.

= 378, sellest omakorda kaks kolmandikku = 252. Seega on Volitusseadus põhiseadusliku enamusega 441 häält vastu võetud.⁶²

Tegelikult oli kehtivaid mandaate mitte 566, vaid 647. Kommunistide mandaate polnud õiguslikult tühistatud. Huvitaval kombel on ses suhtes eksituses mitmed tuntud autorid.⁶³ Õiguslikult ei saanudki seda teha. Põhiseaduse vastaselt tehti seda alles nädal hiljem: kommunistide süüd Riigipäeva süüta misel polnud tõestatud ega olnudki võimalik tõestada. Teiselt poolt ei tähendanud kommunistlike saadikute vahistamine formaaljuriidiliselt nende immuniteedi rikkumist, nagu väidab H. Mommsen.⁶⁴ Küsimus on selles, et erinevalt kehtivast Saksa põhiseadusest (*Grundgesetz*, art. 46 lg 2), mis tagab puutumatusse mandaadi kehtivuse ajaks, piiras Weimari põhiseadus (*Weimarer Verfassung*, art. 37 lg 1⁶⁵) immuniteedi istungite perioodiga.⁶⁶ 5. märtsil 1933 valitud Riigipäeva uus koosseis kogunes esimesele istungile 21. märtsil, enne seda oli saadikutel küll mandaat, ent mitte immunitet.

Kvoorum niisiis mitte 378, vaid 432. Kohal 538 saadikut. Kaks kolmandikku sellest = 359. Täpselt niipalju häáli oli tarvis seaduse läbisurumiseks. Göringi rehkendused olid kahtlemata Göringit väärt. Esiteks polnud president suutnud klaariks teha kehtivate mandaatide arvu. Teiseks, põhiseaduse muutmiseks vajaminevaid häáli ei arvestata kvoorum aritmeetilistest miinimumist, vaid tegelikult kohalolnutest. On alust kahtlustada, et rahvussotsialistide fraktsioonil tervikuna oli põhiseadusest sama kindel ettekujutus. Vähe sellest, istungi stenogrammist ei nähtu, et keegi *Reichstag*'i teistest erakondadest, kaasa arvatud sotsiaaldemokraadid, oleks formaalselt protestinud.⁶⁷

Võttes aluseks, et põhiseaduslikult kehtivaid mandaate oli 647 ning kvoorum 432, saame teha veel ühe rehkenduse. Kommunistidel oli 81 mandaati, ühtki saadikut kohal ei olnud. Sotsiaaldemokraatidel 120 mandaati, kohal 94 saadikut, vahistatud või põgenenud 26. Vasakjõududel kokku seega 201 seaduslikku mandaati. Et rangelt põhiseaduse järgselt takistada põhiseadust tühistava seaduse vastuvõtmist, piisanuks veel 15 saadiku eemalejäämisest: $647 - (201 + 15) = 431$. Valitsusse mitte kuuluvate parteide elementaarse koostöö korral oluiks selline ettevõte tehtav. Muidugi, Hitler oleks varem või hiljem seaduse läbi surunud, ent Riigipäev oleks säästnud osa mainest.

Siinjuures tuleb siiski arvesse võtta reglemendi kavandatava muudatusega tekkinud määramatust. Vastav parandus oli 22. märtsil arutluse all erakondade esindajaist moodustatud komisjonis. Sotsiaaldemokraatide vastuseisust hoolimata otsustati häälteenamusega teha parlamendile vastav muudatusettepanek. Seega oli selge, et *Reichstag*'i istungil surutakse kõnesolev parandus läbi igal juhul. Sotsiaaldemokraadid olid sattunud ülimalt keerukasse olukorda. Obstruktsiooni, s. o. mitteosalamise korral oleks neid „vajadusel“ loetud kohalolijaiks. Teisest küljest oli selge – plaanitav reglemendi parandus ning üldine ebakindlus välistasid võimaluse, et peale SPD leidunuks veel 15 riskialtiti saadikut. Kvoorum küsimus, sõltumata SPD taktikast, oli päevakorrast maas. Sellises seisus pidas SPD ilmselt paremaks minna istungile lootuses leida toetajaid. Vaatamata sotsiaaldemokraatide liidri Otto Welsi südile kõnele jäid ülejäänud fraktsioonid tummaks. Wels päästis hingusele mineva Weimari parlamendi au, niipalju kui seda üldse oli võimalik päästa. Paradoksaalsel moel oli SPD, vaatamata oma vastuseisule, just vastuseisu kui sellise läbi *de iure* osalenud Weimari põhiseaduse matustel.⁶⁸ 1933. a. 23. märtsi õhtul kell 7.52 suikus surmaunne esimene Saksa demokraatia.

Legaalus, legitiimsus, demokraatia. Siinkohal oleks otstarbekas lühidalt täpsustada nende oluliste sotsiaalteaduslike ja õiguslike kategooriate tähendust ning vahekorda. Kogemus näitab, et

⁶² Verhandlungen, lk. 40 C.

⁶³ W. Maser. Deutschland. Traum oder Trauma. Kein Requiem. München: Th. Knaur, 1984, lk. 390; D. Irving. Göring. A Biography. London: Focal Point Publishers, 2010, lk. 120; I. Kershaw. Hitler. London: Penguin, 2008, lk. 281.

⁶⁴ H. Mommsen. Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1991, lk. 147.

⁶⁵ Reichs-Gesetzblatt, 1919, lk. 1390.

⁶⁶ P. Bockelmann. Die Unverfolgbarkeit der Abgeordneten nach deutschem Immunitätsrecht. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1951, lk. 39.

⁶⁷ Verhandlungen, lk. 40 D; lk. 41 A, B.

⁶⁸ Vrd. N. Luhmann. Legitimation durch Verfahren. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.

tihti pruugitakse neid mõisteid sünonüümidenä, erisuste kiuste. Käesolevas kirjatöös määratleme *legaalsena* laiemas tähenduses suvalist sotsiaalset toimingut või korraldust, mis on vastavuses kehtiva (põhi)seadusega (*geltendes (Grund)gesetz*), kitsamas tähenduses suvalist sotsiaalset toimingut või korraldust, mis on vastavuses õigusriigi põhimõtetega. *Legitiimsena* määratleme suvalist sotsiaalset toimingut või korraldust, mis on nii tunnustusväärne (*anerkennungswürdig*) kui ka tunnustatud (*anerkannt*). *Demokraatiat* määratleme sotsiaalse korraldusena, mis on nii legaalne kui legitiimne ning toimib realselt. Seega seondub demokraatia mõiste poliitilise kultuuriga, laiemalt poliitilise praktikaga.

Kas Hitler tuli võimule legaalselt, vastavuses Weimari vabariigi konstitutsiooniga? Esitatud ülevaade näitab, et esitatud küsimus on ülearune. Hitleri kantsleriksmääramisele järgnenud 1. ja 4. veebruari määrused, 28. veebruari Riigipäeva süütamise määrus ning 23. märtsi volitusseadus olid ühemõtteliselt vastuolus Weimari põhiseadusega ning algusest peale õigustühised, rääkimata kümnetest väiksematest määrustest ja korraldustest. *Last but not least*, 5. märtsi valimiste eel ja ajal rikuti massiliselt põhiseaduse art. 125 lauset 1 valimisvabaduse ja valimissaladuse kohta.

Kas Hitler tuli võimule legitiimselt, s. t. kas võimuvõtuga seotud õiguslikke toiminguid saab nimetada tunnustusväärseks ja mil määral need tegelikult kodanike poolt heaks kiideti? Küsimuse esimene pool sai just vastuse: kahtlemata polnud need tunnustusväärsed. Legaalne ja legitiimne langevad antud juhul kokku. Küsimuse teine pool on keerukam. Milline võis olla Hitleri toetus võimu ülevõtu ajal? Sotsioloogilisi küsitlusi tollal ei tehtud. Valimiskäitumine võimaldab luua küll konkreetsema ettekujutuse, ent siin on raske lahutada vabatahtlikust toetusest apaatiat ning hirmu mõju. Pole võimalik tagantjärele öelda, mil määral toimus Rooma õigusest tuntud ning juba viidatud põhimõte *coactus tamen voluit*.

1932. a. novembrivalimiste osalusprotsent oli 80,6, Hitlerit toetas 33,1 % valijaist, valimisõiguslikest 26,7 %. Pole alust arvata, et normaaltingimustes oleks raugeva toetusega NSDAP suutnud 1933. a. märtsis oma positsiooni parandada, pigem vastupidi. Seega võisid rahvusssotsialistid realselt arvestada veerandiga valijaskonnast.

I. Kershaw väiteisse Hitleri erakordsest menust tuleks samuti suhtuda terve skepsisega. „Kuid jõhkred ja vägivald ei hävitanud Hitleri mainet rahva hulgas [– –]. Vägivald ja repressioonid olid rahva hulgas populaarsed. „Erakorralise Seisukorra Dekreeti“, mis võttis inimestelt kõik isikuvabadused ja lõi pinnase diktatuurile, tervitati soojalt.“⁶⁹ See kahtlase väärtusega vihje sakslaste masohhistlikele meeleoludele langeb üldjoontes kokku ühe teise tuntud autori arutlusega. „Nagu naine [– –] armastab ka mass rohkem isandat kui palujat [– –]. Vaimse terroriseerimise jultumus jõuab tema teadvusse sama vähe kui tema inimliku vabaduse nõrdimusttekitav jõhker kohtlemine.“⁷⁰

Muidugi, totalitaarsed süsteemid on nautinud suuremat toetust, kui mõnikord eeldatakse. Seda aga mitte alguses, vaid hiljem, režiimi stabiliseerudes, lakkamatu „rahvaalgustuse“ ning teatud majanduslike ja poliitiliste, sh. välispoliitiliste edusammude koosmõjus. On ilmne, et Kolmandas Riigis kogunesid massid sageli ilma igasuguse surveta tänavaile, et innukalt väljendada tunnustust ühele riigile, ühele rahvale, ühele füürerile.⁷¹ Saksa keerulisi olusid väljendab vastuoluline üldistus: „Kindlasti poleks NSDAP saavutanud vabadel valimistel absoluutset enamust. See ei tähenda aga, et enamus saksa elanikkonnast oleks olnud Weimari vabariigi poolt ja Hitleri kantslerikssaamise vastu.“⁷² Järjekordne viide Weimari madalale legitiimsusele – tunnustatuse tähenduses – ning selle saatuslikele tagajärgedele.

Lõpetuseks tuleb nentida, et tihti samastatakse legitiimsus, s. o. suvalise võimu õigus eksisteerida võimuna, tunnustusel (*Anerkennung*) põhineva tunnustatusega (*Anerkanntheit*). Selline lähenemine on aga rohkem kui riskantne. Sel juhul poleks totalitaarsed režiimid ilmselt vähem legitiimsed kui demokraatlikud. Tuleb nõustuda Jürgen Habermasiga, et mingi rahvaosa või isegi selle enamiku tunnustus ei saa muuta mittelegitiimset režiimi legitiimseks, sellist tunnustust saab kvalifitseerida üksnes keskpärase normiteadvuse ilminguna. Legitiimne saab olla ainult

⁶⁹ I. Kershaw. Hitler, lk. 433, 436.

⁷⁰ A. Hitler. Mein Kampf. Zentralverlag der NSDAP. München: Franz Eher Nachf., 1938, lk. 44.

⁷¹ J. Habermas. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976, lk. 296.

⁷² P. Borowsky. Wer Wählte Hitler und warum? – P. Borowsky. Schlaglichter historischer Forschung. Studien zur deutschen Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert. Hamburg: Universität Hamburg, 2005, lk. 252.

selline poliitiline korraldus, mis on ühtaegu nii tunnustatud kui tunnustusväärne *resp.* vastav õigusriigi objektiivsetele kriteeriumitele (sh. võimude lahusus, seaduse ülimuslikkus, kohtute sõltumatus, põhiõiguste ja -vabaduste tagamine *etc.*).⁷³ Weimari vabariik oli tunnustusväärne, ent mitte tunnustatud, natsionaalsotsialistlik riik teatud määral tunnustatud, ent mitte tunnustusväärne. Teisisõnu, Weimari vabariik vastas küll olulisel määral õigusriigi nõuetele, ent tal puudus kodanike toetus. Kolmas *Reich* ei vastanud küll õigusriigi kriteeriumitele, ent omas teatud sotsiaalset kandepinda.

Eelnevast johtuvalt osutub täiesti liigseks küsimus, kas Hitler tuli võimule demokraatlikul teel. Pole võimalik rääkida demokraatiast ja demokraatlikkusest, kui puuduvad selle põhieeldused legaalsus ja legitiimsus.

Natsionaalsotsialistlik revolutsioon? Eraldi teemaderingi moodustavad nn. „natsionaalsotsialistlik revolutsioon“ ja „revolutsiooniline õigus“, mis lasevad vaadeldavat probleemistikku paista mõneti harjumatus valguses. Kas Hitleri võimuletulekut saab käsitada revolutsioonina? Ja kui see on nii, siis mida saab sellest õiguslikult järeldada?

NSDAP ideoloogide jaoks oli võimuvõtt ja sellele järgnev Weimari poliitilise süsteemi ümbervormimine läbinisti revolutsiooniline akt. Võiks öelda, narratiiv Saksamaa suurest revolutsioonilisest ümbersünnist oli Goebbelsi propaganda üks talasid. Seejuures on ta revolutsiooni määratlenud küllaltki üldsooniliselt. „Revolutsioon, mida teinud oleme, on totaalne. See on haaranud kõiki ühiskondliku elu valdkondi ning need täielikult ümber kujundanud [– – –] Revolutsiooni mõte, mida oleme teinud, on saksa rahvuse (*Nation*) rahvaks-saamine (*Volkwerdung*). Seda rahvaks-saamist igatsesid kõik paremad sakslased kaks tuhat aastat.“⁷⁴ Goebbelsi terminikasutus on vaevalt juhuslik. Ajalooliselt on küll rahvast vormitud rahvus, ent natsionaalsotsialistliku arusaama järgi pidi rahvusest uuesti vormitama rahvas tasalülitatult harmoonilise rahva-kogukonna (*Volksgemeinschaft*) tähenduses.

Autoreid, kes tõlgendavad Kolmanda Riigi teket revolutsioonilistes kategooriates, pole põrmugi vähe. Seejuures peavad mõned uurijad praktiliselt kõike, mis 1933–1934 rahvussotsialistide poolt ette võeti, peaaegu-revolutsiooniliseks.⁷⁵ Horst Möller, Institut für Zeitgeschichte direktor 1992–2011, on püüdnud Theodor Geigeri klassikalise mudeli⁷⁶ najal näidata põhiliste revolutsioonielementide olemasolu vaadeldaval perioodil. Vana süsteemi allakäik ning ühtaegu selle likvideerimisele suunatud uue liikumise teke, terav ideoloogiline vastasseis vana ja uue vahel, dramaatiline heitlus võimu pärast, massimeeleavaldused, põhjalikud poliitilised ümberkorraldused pärast võimu võtmist *etc.* Seega: „Natsionaalsotsialistlik võimuhaare oli revolutsioon.“⁷⁷

Kui see oli revolutsioon, tuleb küsida revolutsioonilise õiguse järele. Revolutsiooniline õigus kui uus õigus loob ennast *ab ovo* ise ega pea end siduma põhiseadusliku järjepidevusega.⁷⁸ „Revolutsioon ei tunne mingeid õigusriiklikke kitsendusi ega piiranguid [– – –] Revolutsioon on nii riigiõiguse kui ka õigusriigi nulltund (*Nullstunde*), vaba revolutsioonilise õiguse tund.“⁷⁹ Õnnestunud totaalne revolutsioon tõendab, et *pouvoir constituant* on end kehtestanud ning loob uue põhiseadusliku õiguse ja seadusandjad.⁸⁰ Revolutsiooni ebaõnnestumine on karistusõigusliku, õnnestumine riigi-

⁷³ J. Habermas. Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, lk. 271–276, 296; H. Käärik. Zum Legitimitätsbegriff in Max Webers Religions- und Herrschaftssoziologie. – TRAMES 2002, nr. 1, lk. 50–58.

⁷⁴ J. Goebbels. Signale der neuen Zeit, lk. 323, 326.

⁷⁵ J. Noakes. The Nazi Revolution. Reinterpreting Twentieth-Century Europe. M. Donald, T. Rees Eds. New York: St. Martin's Press, 2001, lk. 90–112.

⁷⁶ T. Geiger. Die Masse und ihre Aktion. Ein Beitrag zur Soziologie der Revolution. Stuttgart: Ferdinand Enke, 1967, lk. 53jj.

⁷⁷ H. Möller. Die nationalsozialistische Machtergreifung: Konterrevolution oder Revolution? – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1983, 1, lk. 44, 47; H. Möller. Das Ende der Weimarer Demokratie und die nationalsozialistische Revolution von 1933. – Das Dritte Reich: Herrschaftsstruktur und Geschichte. Hrg. von M. Broszat, H. Möller. München: Beck, 1983, lk. 9–37. H. Möller. Die Weimarer Republik, lk. 253 jj.

⁷⁸ H. Schneider. Das Ermächtigungsgesetz, lk. 220–221.

⁷⁹ B. Schlink. Rechtsstaat und revolutionäre Gerechtigkeit. – Humboldt Forum Recht 1996, 1, lk. 8.

⁸⁰ N. Wagner. Reine Staatslehre. Bd. 1. Berlin: LIT Verlag, 2015, lk. 100; G. Zink. Die Rechtsstellung und Rechtsnatur der deutschen Länder in der Zeit von 1933 bis 1945. Erlangen-Nürnberg: Friedrich-Alexander-Universität, 1963, lk. 18.

õigusliku loomuga.⁸¹ Revolutsioonilise pöörde nurjumine tähendab pööraajale kriminaalkoodeksi, õnnestumine aga *eo ipso* õigustust uue loodava riigiõiguse alusel. Uus põhiseadus jõustub niipea, kui sellele kuuletatakse, *oboedientia facit imperantem*.⁸² Sisuliselt sama on eeldanud I. Kant: „Et seadusjõuliselt otsustada kõrgeima riigivõimu (*summum imperium*) üle, peab rahvas juba olema käsitatav mingi üldise seadusandliku tahte all ühinenuna. Ja nii ei tohi ta teistmoodi otsustada kui olemasolev riigipea (*summus imperans*) seda soovib. – Kas kunagi tuli tegelik allutav leping (*pactum subiectionis civilis*) enne või tuli vägivald enne ja seadus pärast [– – –] need on nüüd juba kodanlike seaduste all seisva rahva jaoks täiesti tarbetud ja riigile ohtlikud targutamised.“⁸³

Kui rahvussotsialistlik pööre oli revolutsioon, mis lõi talle sobivat õigust, siis ei vajanud see õigus väljaspool teda ennast seisvat õiguslikku põhistust. Saksa Riigikohus (*Reichsgerichtshof*) väljendas 1933. a. oma seisukoha nii: „Riigikohus on seisukohal [– – –] et õiguslik tunnustus kuulub end vastupanule vaatamata maksta pannud tegelikule võimule. Iseäranis on õigus tunnustusele poliitilise pöörde läbi loodud uuel riigivõimul. Selle rajamise õigusvastasus ei ole seejuures mingi takistus, sest rajamise õiguspärasus pole riikliku võimu olemuslik tunnus.“⁸⁴

Möödukama seisukoha järgi vajab uus õigus siiski teatud tunnustust. Sõjajärgne Saksa Föderaalkohus (*Bundesgerichtshof*) sedastas: „Tunnustatud õiguse kohaselt annab õnnestunud revolutsioon uue põhiseadusõiguse ja uued seadusandjad, kes võivad luua uut, formaalõiguslikult kehtivat õigust. Pöörde läbi loodud uut riigivõimu tuleb riigiõiguslikult tunnustada; tema rajamise seadusvastasus pole seejuures takistuseks, sest riigivõimu rajamise õiguspärasus pole selle olemuslik tunnus [– – –] Eelduseks on üksnes, et uus võim on suutnud end põhiseaduspärase ning tunnustatuna maksta panna [– – –] Kui ka võimu usurpeerimise fakt iseenesest ei suutnud tekitada legitiimsust, võib siiski riikliku ühishüve (*Gemeinwohl*) taasloomise õiguslik tõsiasi olla taolise valitsemise põhjenduseks.“⁸⁵ Seega, uut võimu tuleb riigiõiguslikult tunnustada eeldusel, et sel on õnnestunud end tunnustatuna maksta panna. Teisisõnu, võimu, mis on end tunnustatuna maksta pannud, tuleb tunnustada. Loogiliselt kahtlase põhjenduse mõte seisneb nähtavasti selles, et algselt mittelegitiimne võim võib hiljem omandada teatava legitiimsuse „ühishüve“ loomise alusel. Tegemist on rangelt määratlemata õigusmõistega (*unbestimmter Rechtsbegriff*). Kui *Bundesgerichtshof* sisustas ühishüve mõiste kitsalt materiaalse heaolu näitajatega, saaks teatud „ühishüve taasloomisest“ rääkida aastail 1933–1939, mitte hiljem.⁸⁶ Kui selle mõiste alla mahutada sinna traditsiooniliselt kuuluvad kodanike põhiõigused ja -vabadused, tuleks rääkida ühishüve likvideerimisest. Mis tähtsaim – tegemist oli olemuslikult rahvuslikule katastroofile, s. t. rahvusliku ühishüve totaalsele eitamisele orienteeritud võimuga. Üldistatult: suvaline totalitaarne režiim on *eo ipso* loomuõiguslikult määratletud rahvuse negatsioon.

Uus võim ei loonud uut revolutsioonilist põhiseaduslikku õigust, mis oluks suunatud ühishüve taasloomisele ja kasvule. Vormiliselt kujutas rahvussotsialistlik põhiseadus endast Weimari põhiseadust, mida aastail 1933–1945 regulaarselt täiendati. Kõik olulised täiendused ja muudatused rajanesid seejuures Weimari vabariigist pärit Hindenburgi erakorralise seisukorra määrustel 4. ja 28. veebruarist 1933 ning 24. märtsil 1933 jõustunud volitusseadusel, mil polnud õiguslikku alust ning mis ei taotlenud erakondliku võimu avardamisest kaugemale ulatuvaid sihte. Kolmandat Riiki on seetõttu kirjeldatud topeltriigina, milles kapitalismi ja natsionaalsotsialismi sümbioos leidis institutsionaalse väljenduse normiriigi ja abinõu-riigi (*Maßnahmestaat*) üheaegses olemasolus. Poliitilise võimu absoluutse ülimuslikkuse tingimustes sai normiriik mõistagi omada üksnes allutatud tähendust.⁸⁷

⁸¹ F. Giese. Staatsrecht. Grundlagen – Deutsche Verfassungen. Ausländische Verfassungssysteme. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 1956, lk. 17.

⁸² W. Jellinek. Grenzen der Verfassungsgesetzgebung. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 1931, lk. 16.

⁸³ I. Kant. Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. – Werke. Bd. 5. Köln: Könenmann, 1995, lk. 382.

⁸⁴ Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen (RGZ), Bd. 114, Anhang S. 1, via Wagner lk. 99.

⁸⁵ Die Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen (BGHZ) 8.2.1952. Bd. 5, lk. 76.

⁸⁶ Palgatõliste reaaltunnitaskasvas aastail 1933–1939 keskeltläbi 8–10%, elukalliduse indeks tõusis samal perioodil ca 6%: E. Hennig. Thesen zur deutschen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1933 bis 1938. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1973, lk. 93; C. W. Guillebaud. The Social Policy of Nazi Germany. Cambridge: Cambridge University Press, 1942, lk. 31.

⁸⁷ I. Maus. Rechtstheorie und politische Theorie im Industriekapitalismus. München: Wilhelm Fink Verlag, 1986, lk. 88.

Formaalselt kätkes rahvussotsialistlik võimuhaare seega raskesti ületatavat vastuolu legaalse ja revolutsioonilise vahel. Ühelt poolt püüdis Hitler igal võimalusel demonstreerida võimu ülemineku legaalsust, s. t. vastavust Weimari põhiseadusele. Teiselt poolt väljus avalik vägivald selgelt legaalse piirest. Sellistel puhkudel tuli legaalsuse fraasi täiendada „rahvusliku ülestõusu“ *resp.* revolutsiooni fraasiga.⁸⁸ Carl Schmitt on seletanud, et Saksa revolutsioon oli legaalne, s. t. vastavuses eelmise põhiseadusega, ent sellest asjaolust ei johtu tulevase süsteemi jaoks normatiivset tähendust.⁸⁹ Legaalse revolutsiooni mõiste ei selgita siiski midagi, pigem on see *contradictio in terminis*. Kui revolutsioon on legaalne, pole ta revolutsioon. Kui legaalne on revolutsiooniline, pole ta legaalne. Veel kaugemale läks oma ülimalt vastuolulises käsitluses Hans Schneider. Rahvussotsialistlik õigus, esmajoones volitusseadus, oli revolutsiooniline õigus, mis polnud ainult legaalne, vaid ka legitiimne. Riigipöörde fakt kui selline ei loo veel uut siduvat seadust. Määravaks saab kodanike vaba tunnustus olemasolevale uuele kui olema pidavale, (*Seiendes gilt als Geltensollendes*). Sellest lähtuvalt olevat volitusseadus omandanud, sõltumata kõigist legaalsusküsimustest, juba Riigipäeva otsuse ning presidendi allkirja läbi piisava legitiimsuse.⁹⁰ Tunnustuse ja legitiimsuse vaherkorda juba käsitasime. Peale selle, Riigipäevas toore jõuga läbi surutud ning presidendi poolt inertsi allkirjastatud seadus ei saanud kuidagi anda usaldusväärset pilti sellest, kuidas sakslased kui kodanikud toimuvasse tegelikult suhtusid.

Lõpetuseks. Natsionaalsotsialistlik pööre Saksamaal polnud ei legaalne ega legitiimne. Veel vähem sai ta olla demokraatlik. Rahvussotsialistlik võimuvõtt ei olnud revolutsioon. Saksamaa oli vaimset, kultuuriliselt ja poliitiliselt liiga suur, et olla natsionaalsotsialistlik enne natsionaalsotsialismi.

Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutze des Deutschen Volkes

vom 4. Februar 1933.

Auf Grund des Artikels 48 Abs. 2 der Reichsverfassung wird folgendes verordnet:

Abschnitt I.

Versammlungen und Aufzüge

§ 1. (1) Öffentliche politische Versammlungen sowie alle Versammlungen und Aufzüge unter freiem Himmel sind spätestens achtundvierzig Stunden vorher unter Angabe des Ortes, der Zeit und des Verhandlungsgegenstandes der Ortspolizeibehörde anzumelden.

(2) Sie können im Einzelfall verboten werden, wenn nach den Umständen eine unmittelbare Gefahr für die öffentliche Sicherheit zu besorgen ist. Statt des Verbots kann eine Genehmigung unter Auflagen ausgesprochen werden. Zuständig sind, soweit die obersten Landesbehörden nichts anderes bestimmen, die Ortspolizeibehörden.

§ 7. (1) Druckschriften, deren Inhalt geeignet ist, die öffentliche Sicherheit oder Ordnung zu gefährden, können polizeilich beschlagnahmt und eingezogen werden.

§ 9

(1) Periodische Druckschriften können verboten werden,

1. wenn durch ihren Inhalt die Strafbarkeit einer der in den §§ 81 bis 86, 92 Nr. 1 des Strafgesetzbuchs oder in den §§ 1 bis 4 des Gesetzes gegen den Verrat militärischer Geheimnisse bezeichneten Handlungen begründet wird;
2. wenn in ihnen zum Ungehorsam gegen Gesetze oder rechtsgültige Verordnungen oder die in-

⁸⁸ K. D. Bracher, W. Sauer, G. Schulz. Die nationalsozialistische Machtergreifung. Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/1934. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 1960, lk. 419.

⁸⁹ C. Schmitt. Staat, Bewegung, Volk. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1933, lk. 42.

⁹⁰ H. Schneider. Das Ermächtigungsgesetz, lk. 221.

nerhalb ihrer Zuständigkeit getroffenen Anordnungen der verfassungsmäßigen Regierung oder der Behörden aufgefordert oder angereizt wird;

3. wenn in ihnen zu Gewalttätigkeiten aufgefordert oder angereizt wird oder wenn in ihnen Gewalttätigkeiten, nachdem sie begangen worden sind, verherrlicht werden;
4. wenn in ihnen zu einem Generalstreik oder zu einem Streik in einem lebenswichtigen Betriebe aufgefordert oder angereizt wird;
5. wenn in ihnen Organe, Einrichtungen, Behörden oder leitende Beamte des Staates beschimpft oder böswillig verächtlich gemacht werden;
6. wenn in ihnen eine Religionsgesellschaft des öffentlichen Rechts, ihre Einrichtungen, Gebäude oder Gegenstände ihrer religiösen Verehrung beschimpft oder böswillig verächtlich gemacht werden;
7. wenn in ihnen offensichtlich unrichtige Nachrichten enthalten sind, deren Verbreitung geeignet ist, lebenswichtige Interessen des Staates zu gefährden;

§ 22

(1) Wer in dem dringenden Verdacht einer nach den §§ 81 bis 86, 92 Nr. 1 des Strafgesetzbuchs oder den §§ 1 bis 4 des Gesetzes gegen den Verrat militärischer Geheimnisse strafbaren Handlung oder eines Verbrechens oder Vergehens steht, das mittels einer Waffe begangen ist oder dessen Strafbarkeit durch unbefugtes Führen einer Waffe oder unbefugten Erscheinens mit einer Waffe begründet wird, kann im Interesse der öffentlichen Sicherheit in polizeiliche Haft genommen werden.

Verordnung des Reichspräsidenten zur Herstellung geordneter Regierungsverhältnisse in Preußen.

Vom 6. Februar 1933.

Auf Grund des Artikels 48 Abs. 2 der Reichsverfassung verordne ich folgendes:

§ 1

[1] Durch das Verhalten des Landes Preußen gegenüber dem Urteil des Staatsgerichtshofs für das Deutsche Reich vom 25. Oktober 1932 ist eine Verwirrung im Staatsleben eingetreten, die das Staatswohl gefährdet.

[2] Ich übertrage deshalb bis auf weiteres dem Reichskommissar für das Land Preußen und seinen Beauftragten die Befugnisse, die nach dem erwähnten Urteil dem Preußischen Staatsministerium und seinen Mitgliedern zustehen.

Berlin, den 6. Februar 1933.

*Der Reichspräsident
von Hindenburg*